

14. Pons Medical Group. Surrogacy. IVF and Surrogacy tourism in Europe. Surrogacy in Greece. March 2, 2020. <https://surrogacybypons.com/surrogacy-cost/> (in English). URL:

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.26.13>
УДК 101:179.6:316

Тетяна Цимбал

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії і соціальних наук,
Криворізький національний університет

ORCID: 0000-0001-8077-3238
Email: ttsymbal07@gmail.com

КОНФЛІКТИ ПАМ'ЯТЕЙ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ГЕРОЇЧНОМУ ДИСКУРСІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

Анотація. У статті представлено результати дослідження проблеми формування історичної пам'яті, конфліктів пам'ятей, співвідношення індивідуальної та колективної пам'яті у свідомості людей, що сьогодні є однією з найактуальніших в українській гуманітаристиці, враховуючи анексію Криму, російську агресію щодо України і триваючу в цих умовах боротьбу за поставання й ствердження незалежності нашої держави. Феномен історичної пам'яті є одним з тих, які намагаються вивчати представники широкого спектру гуманітарних наук: філософії, історії, соціології, культурології, психології тощо.

Розглядається смислове наповнення понять «конфлікт (або війна) пам'ятей», «індивідуальна історична пам'ять», «колективна історична пам'ять», співвідношення понять «пам'ять» та «історія». Підкреслюється, що пам'ять є важливою умовою, що визначає активність людини та певної соціальної групи. Причинами розгортання конфліктів пам'ятей може бути активізація неоднозначного трактування минулого, протилежні його інтерпретації, офіційна політика в культурній сфері, регіональні особливості трактування подій минулого, що призводить до змін у топоніміці, символіці та ін.. Крім цього, сьогодні в українському соціумі спостерігаються декілька векторів конфліктів пам'ятей: від пам'яті про СРСР («прекрасна країна Рад» або «страшна тоталітарна держава») до одного з найгостріших конфліктів пам'ятей, що стосується власне героїчного дискурсу і розгорнувся з початком російсько-української війни, висувуючи болюче питання: кого вважати героєм?

Наголошується, що сьогодні спогади про минуле, про колективні історичні травми та їх інтерпретації іноді використовуються для конфронтації народів і викликають конфлікти пам'ятей. Минуле орієнтує соціум у системі координат «свій-чужий», формує погляди на національні інтереси, визначає пререференції. Завдання особистості в цих умовах – зберігати критичність мислення та намагатися якомога глибше пізнати фактичний, архівний матеріал.

Стверджується, що конфлікти пам'ятей є відображенням як індивідуальної, так і колективної свідомості, і потребують подальшого осягнення у полідисциплінарному науковому дискурсі.

Ключові слова: конфлікти пам'ятей, герой, індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять.

Tetiana Tsymbal

PhD, Dr. habil. (Philosophy), Professor
Professor of Department of Philosophy and Social Sciences
Kryvyi Rih National University

MEMORY CONFLICTS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HEROIC DISCOURSE (SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECT)

Abstract. The article presents the results of research of the formation of historical memory, conflicts of memories, the correlation of individual and collective memory in human consciousness, which today is one of the most relevant in the Ukrainian humanities, given the annexation of Crimea, Russian aggression against Ukraine and ongoing conditions the struggle for the establishment and assertion of the independence of our state. The phenomenon of historical memory is one of those that a wide range of humanities are trying to study: philosophy, history, sociology, culturology, psychology, etc.

The semantic content of the concepts "conflict (or war) of memories", "individual historical memory", "collective historical memory", the relationship between the concepts of "memory" and "history" is considered. It is emphasized that memory is an important condition that determines the activity of a person and a certain social group. The reasons for the development of memory conflicts may be in the intensification of ambiguous interpretations of the past, opposing interpretations of the past, official policy in the cultural sphere, regional features of the interpretation of past events, which leads to changes in toponymy, symbolism, etc.

In addition, today in Ukrainian society there are several vectors of conflicts of memory: from the memory of the USSR ("beautiful Soviet country" or "terrible totalitarian state") to one of the sharpest conflicts of memory, concerning the actual heroic discourse that unfolded with the beginning of the Russian-Ukrainian war, raising a painful question: who to consider a hero?

It is emphasized that today memories of the past, of collective historical traumas, and their processing are sometimes used to confront peoples and cause conflicts of memories. The past orients society to the system coordinates of "friend and foe", forms views on national interests and determines preferences. The task of the individual in these conditions - to maintain critical thinking and try to learn as deeply as possible the actual, archival material. It is argued that memory conflicts are a reflection of both individual and collective consciousness and need to be further understood in multidisciplinary scientific discourse.

Keywords: conflicts of memories, hero, individual memory, collective memory.

Проблема формування історичної пам'яті, конфліктів пам'ятей, співвідношення індивідуальної та колективної пам'яті у свідомості людей є сьогодні однією з найактуальніших в українській гуманітаристиці, враховуючи анексію Криму, російську агресію, захоплення частини територій України і триваючу в цих умовах боротьбу за поставання й ствердження незалежності нашої держави. Крім того, феномен історичної пам'яті є одним з тих, які сьогодні намагаються відрефлексувати представники широкого спектру гуманітарних наук: філософії, історії, соціології, культурології, психології тощо. Проте однозначний несуперечливий підхід щодо вирішення проблеми конфліктів пам'ятей в одному соціальному просторі, в одній країні до цього часу не сформований. Особливо це стосується болючих тем української історії, у тому числі сучасного українського героїчного дискурсу, адже саме з 2013-2014 років протистояння між різними соціальними групами щодо визначення критеріїв героїзму, представництва пантеону героїв значно загострилося.

У даному контексті необхідно виділити низку актуальних питань, серед яких провідним є смислове наповнення понять «індивідуальна історична пам'ять», «колективна історична пам'ять», співвідношення понять «пам'ять» та «історія», конфлікти (або війни) пам'ятей. Власне, від особливостей пам'яті, від того, що і про яку історичну подію ми пам'ятаємо, залежить те, кого саме ми будемо вважати героєм. Актуальність запропонованої теми обумовлена виникненням цілого ряду конфліктів історичних пам'ятей, що в свою чергу породжують соціально-політичні та етнокультурні конфлікти, а іноді – й військові протистояння. Не дивлячись на те, що проблема історичної пам'яті в сучасній культурі, в соціальному житті розглядалася істориками, соціологами, культурологами [1; 2; 5; 7; 11; 13], однак філософський аспект проблеми конфліктів пам'ятей в сучасній Україні залишається детально не розробленим.

Метою даної статті є узагальнення результатів дослідження проблем пам'яті в сучасному

українському героїчному дискурсі, поглиблення розуміння проблем історичної пам'яті, яка, на нашу думку, є своєрідним маркером ідентичності людини і може сприяти як консолідації нації, так і навпаки, за умови незваженого підходу до розв'язання цієї проблеми, посилювати напругу в суспільстві, породжувати ситуацію конфліктів (або війн) пам'ятей, тим самим створювати розкол у суспільстві та розхитувати міждержавні відносини.

Своєрідність запропонованого підходу полягає в тому, що проблема конфліктів пам'ятей в українському героїчному дискурсі розглядається нами в контексті авторських соціально-філософських концепцій героїзму й буттєвого вкорінення людини [14; 15]. Провідним методом дослідження є філософська рефлексія, що дозволяє виявити найбільш глибокі, сутнісні характеристики предмету дослідження, досягнути його на рівні розуміння.

Зауважимо, що дискурс героїзму наявний в різних історичні часи та за різних форм правління у будь-якій країні, але, в першу чергу, він є характерним для тоталітарних держав, в яких режим забезпечує собі право на одноосібне визначення героїв, присвоєння людям та їх вчинкам ореолу героїчності, в яких створення міфологеми героя є одним з дієвих методів виховання молоді, а також – для країн, які переживають становлення своєї незалежності, суверенності, і теж потребують позитивних прикладів – образів героїв. Можна стверджувати, що в жодній країні світу проблеми пам'яті, героїзації певних історичних осіб не є визначеними остаточно. Суперечки щодо трактування смислу історичних подій, персонального складу національного пантеону героїв точаться як між різними країнами (що природно), так і в середині країн [15; 16]. Вважаємо, що дискусійні питання будуть залишатися і в подальшому, однак важливо, щоб дискусії не переростали в реальний соціальний конфлікт.

Підкреслимо, що проблема співвідношення понять «історія» та «пам'ять», колективної та індивідуальної пам'яті розглядалася у певних аспектах представниками західних наукових кіл та вітчизняними вченими. Власне, поняття «історія» може означати як безпосередньо минуле, так і

розповідь про минуле (Г. Гегель). Сучасні філософи виділяють більше значень цього поняття. Так, історія, за М. Гайдеггером, – це і те, що вже минуло, але впливає на сьогоднішнє, і взаємозв'язок минулого, теперішнього та майбутнього, і цілісність суцього, що змінюється з часом, тобто долі людей, і традиції є історичними: «Якщо ми зберемо чотири значення в одне, то виходить: історія є те, що протікає в часі» [12, с. 379].

Проблема пам'яті неминуче постає, коли ми намагаємося осмислити події минулого та усвідомити зв'язок історії й пам'яті. Ще з часів Августина Блаженного пам'ять визначали як спосіб самоідентифікації і окремої людини, і народу. Без пам'яті неможливе поставання народу, нації, адже вона є запорукою соціальної притомності спільноти. Проте пам'ять завжди вибіркова, суб'єктивна, локальна; існуючи не за законами історичного знання, вона пов'язана з емоційно-чуттєвою сферою. Для пам'яті існування фактів, доказів є несуттєвим, а для історії факти, історичні архівні документи є головним джерелом, вона прагне до об'єктивності, спираючись на беззаперечну доказовість.

Особливої актуальності в українському соціокультурному просторі проблема співвідношення історії та пам'яті набула після розпаду Радянського Союзу, коли фактично була знята «заборона пам'ятати». Історична пам'ять, як правило, трактується як «колективний досвід соціальної групи або суспільства в цілому, що формується в процесі розвитку уявлень людини про світ, є актуальним для покоління, яке нині живе» [8, с. 62]. Дану категорію можна трактувати і як колективні уявлення соціуму про минуле, створення певних образів минулого, які згодом можуть стати підґрунтям суспільно-політичних конфліктів, в ній ми знаходимо те, що боїмося згадати, або боїмося забути [4, с. 25]. Раніше історична пам'ять не могла змінитися протягом трьох-чотирьох поколінь, адже не було доступу до першоджерел: архівів і документів. І у кожному суспільстві існували діаметрально протилежні групи: ті, які пам'ятали певну подію як позитивну, і ті, які зберігали спогади про неї як про трагедію. Наприклад, пам'ять про жовтень 1917 року (Велика Жовтнева соціалістична революція або жовтневий переворот), про громадянську війну (протилежні погляди на сутність та результати), про Другу світову війну (велика перемога або невиправдана кількість жертв) тощо. Сьогодні все змінюється швидше завдяки відкритому доступу до багатьох документів. Однак важливим є й бажання або небажання знати. Крім того, неможливо змінити історичну пам'ять поколінь, які пройшли війну.

Часто історична пам'ять використовується владними колами для маніпулювання свідомістю людей і досягнення певних власних вузьких політичних цілей. Людині ж з масовою свідомістю простіше орієнтуватися у соціально-політичному просторі, коли держава, влада запропонує, як трактувати історію, що треба забути, а що пам'ятати.

Тобто, в системі масової свідомості існує певний сурогат історичної пам'яті.

У свою чергу, історична пам'ять впливає на особливості вирішення суспільних проблем, адже вона характеризує свідомість людей, їх спосіб життя, етносоціальні процеси, відповідно до яких обираються ті чи інші варіанти соціально-політичних дій. В даному випадку йдеться про колективну історичну пам'ять.

На проблему ж існування індивідуальної та колективної пам'яті першим наголосив М. Хальбвакс, змістивши фокус уваги істориків з поняття «минуле» на поняття «пам'ять», враховуючи, що про минуле ми нічого не знаємо і тільки наближаємось до його осягнення [13]. У той же час пам'ять дозволяє дослідити те, як у свідомості окремої людини чи в колективній свідомості існують уявлення про події минулого. В роботі «Соціальні рамки пам'яті» автор проводить думку про те, що індивідуальне насправді соціальне і міститься у сфері громадянської відповідальності, індивідуальне повинно регулюватися методами соціальної інженерії та перетворюючої практики [13]. Тобто пам'ять індивідів і груп соціально детермінована. М. Хальбвакс підкреслює: «Як правило, я згадую про щось тому, що мене до цього спонукають інші, їхня пам'ять допомагає моїй пам'яті, а моя пам'ять спирається на їхню... У цьому сенсі виходить, що існує колективна пам'ять та індивідуальні рамки пам'яті, і наше індивідуальне мислення здатне до спогадів остільки, оскільки воно замкнене в цих рамках і бере участь в цій пам'яті» [13, с. 248].

Погодимось, що спогади можуть вибудовуватися або навколо певної людини, що розглядає їх зі своєї власної точки зору, або розподіляються по спільноті, будучи її певним відображенням. Тобто індивіду властиві два типи пам'яті, і залежно від того, співвідноситься він з однією або з іншою, він може займати дві протилежні позиції. З одного боку, його спогади вписуються в рамки його особистості, його особистого життя, з іншого – в певні моменти він поводить себе як член групи, відтворюючи в пам'яті і підтримуючи безособові спогади тією мірою, якою вони торкаються його групи. За Хальбваксом, ці пам'яті проникають одна в одну, індивідуальна пам'ять може спиратися на колективну, щоб підтвердити або уточнити певні спогади, відновити щось забуте. Тобто, функціонування індивідуальної пам'яті неможливе без оперття на існуючі поза нею, встановлені суспільством опорні пункти. У той же час ми пам'ятаємо тільки те, що бачили, відчували самі. Індивідуальна пам'ять не змішується з колективною, маючи вузькі рамки. Таким чином необхідно розрізняти внутрішню (індивідуальну, автобіографічну) пам'ять та зовнішню (соціальну, історичну). Перша використовує другу, адже історія нашого життя все ж є частиною загальної історії, яка ширше, але більш схематична, ніж індивідуальна.

Погоджуючись з М. Хальбаксом, підкреслимо, що історичні події є допоміжними засобами нашої пам'яті, події й дати – лише зовнішні знаки, до яких звертається людина, покидаючи межі свого «Я». Причому наша пам'ять звертається тільки до історії, що «прожита». Наприклад, події Майдану, триваючої російської-української війни, національні свята можна розглядати з двох точок зору: по-перше, як унікальні факти, що змінюють життя великих соціальних груп, по-друге, як серію кадрів, що проходять через індивідуальну свідомість. Для того, щоб доторкнутися до історичної реальності, яка стоїть за цими кадрами, людина повинна вийти за межі свого «Я», усвідомити точку зору групи, зрозуміти, як той чи інший факт, подія проникли в сферу національних інтересів, стала пам'ятними для всіх. Причому історичні, загальні поняття відіграють в даному випадку другорядну роль, адже існує автономна особиста пам'ять, а колективні спогади накладаються на спогади індивідуальні, забезпечуючи певний контроль над останніми.

Питання важливості національної пам'яті та створення своєрідних місць пам'яті піднімає і П. Нора, адже «місця пам'яті і живуть завдяки відчуттю, що спонтанної пам'яті немає, а значить необхідно створювати» та охороняти спеціальні центри пам'яті, «бастіони пам'яті» [5, с. 26]. На необхідності «пам'ятати» наголошують Т. Адорно [1] і П. Рікер [7], а М. Фуко підкреслює, що минуле постійно змінює форму в дискурсі сучасного, реальність же минулого зберігається лише в артефактах його репрезентації [11].

Важливо наголосити і на конвенціональності пам'яті, тобто пригадуванні як реконструкції минулого. Спогади змінюються з часом, або ж можуть і не зберігатися: «Деякі спогади не виникають знову не тому, що вони застаріли і поступово розсіялися, а тому що раніше вони були оточені такою системою понять, якої в них вже немає сьогодні» [13, с. 127]. З іншого боку, спогади можна актуалізувати, змінити, виробити, за допомогою спеціальних методів і засобів: «Історія не просто відтворює розповіді сучасників про події минулого, але час від часу виправляє їх – не тільки тому, що використовує інші свідчення, але й для того, щоб пристосувати їх останньому виявляється історичний характер колективної пам'яті» [13, с. 127-128]. З часом спогади змінюються, формуються – від особистісного їх сприйняття до планомірного або несвідомого конструювання образів минулого в групах; відбувається ревізія пам'яті, її адаптація до політичних змін. Кон'юнктура ж пам'яті використовується як засіб впливу на спільноти. У той же час можлива і ритуалізація пам'яті, її застигання.

З іншого боку, дуже важлива фіксація спогадів про сучасні історичні події (Революція Гідності, російсько-українська війна тощо), адже з часом пам'ять про певні події вже не підтримується групою, яка брала в них участь і відчула на собі їхні наслідки. Коли пам'ять розпоршується між деякими

індивідуальними свідомостями, загубленими в нових групах, спільнотах, спогади вже відновити неможливо. Врятувати ці спогади можна, тільки певним чином зафіксувавши їх. Тим самим історична наука в цілому, та усно-історичні дослідження зокрема, виконують одну із своїх задач: будують мости між минулим і майбутнім, встановлюють спадкоємність.

Власне, у кожному суспільстві існує декілька колективних пам'ятей у різних групах, і в кожній – своя історія, але на першому плані повинна бути схожість, а не різниця колективних пам'ятей певного суспільства. Проте іноді пам'яті груп настільки різні, що між ними виникають конфлікти.

Нагадаємо, що поняття «конфлікт» у соціально-філософській площині означає зіткнення, протистояння сторін, яке розглядається як певний вид діалектичних протиріч, крайнє загострення останніх. Конфлікт має місце тоді, коли одна зі сторін знаходиться у відкритій боротьбі або протистоянні з іншою, позаяк її мета сприймається як протилежна власній. Тобто, конфлікти пам'ятей формуються на ґрунті існування різних ціннісних систем, різних ракурсів бачення певної події або розпалювання протистояння третьою стороною.

Конфлікти (або війни) пам'ятей є одним із сучасних різновидів інформаційних війн. Термін «інформаційна війна» з'являється у соціально-політичному просторі в середині 80-х років минулого століття після завершення чергової фази загострення холодної війни. Але ще у 1920 р. британський історик Дж. Фуллер, говорячи про Першу світову війну, вживає термін «психологічна війна» [6]. Офіційно ж інформаційні технології застосовуються під час бойових дій з 1998 р., що знайшло відображення у документах Міністерства оборони США, а саме: в «Об'єднаній доктрині інформаційних операцій», де і вживаються терміни «інформаційна операція» та «інформаційна війна». Останній використовується у технічному та гуманітарному смислах і передбачає активні методи трансформації інформаційного простору з метою формування певного типу світогляду і відповідних моделей поведінки, змін процесів мислення тощо. В інформаційних війнах переможцем стає той, хто зуміє вплинути на поведінку представників іншої сторони у процесі моделювання суспільної думки.

Найболючіші проблеми сучасної інформаційної війни в Україні та за її межами власне розташовані у просторі колективної історичної пам'яті. Політика пам'яті та забування, комеморація, меморіальні закони, навіть сімейні фотоальбоми тощо, стали місцями протистояння. А політичний дискурс пам'яті в цілому залежить і від того, які образи зберігає в собі окрема особа. Причому пропагандисти, інформаційні служби, соціальні мережі працюють не на нівелювання переживання або консервування травматичного досвіду, а на перманентну шокуючу реактуалізацію і передачу травм з покоління до покоління. Думаємо, в Україні є шанс подолати цей

внутрішній конфлікт пам'ятей. Причому мова йде не про Захід – Схід, а про подолання пострадянського світогляду, глобальну деміфологізацію радянського минулого.

Можна стверджувати, що конфлікт пам'ятей – це зіткнення інтересів окремих груп, спільнот на ґрунті різної інтерпретації минулого, це напружене протистояння у ствердженні різних моделей пам'яті. Вони можуть мати декілька вимірів, а саме: історичний, політичний, соціальний, психологічний, а тому ареною можуть бути різні сфери суспільного життя: економічна, соціальна, мовна та ін. Війни пам'ятей часто трактують як конфлікт інтерпретацій, адже історичний факт, що є приводом для конфлікту, зафіксовано документально, проте документи можуть бути недоступними, а інтерпретації сутності події можуть бути абсолютно різними. Взагалі сферу соціального знання визначають багато факторів, серед яких політичні інтереси, історичний час, країна, вибірковість пам'яті тощо. Найбільший вплив на знання про минуле, на нашу думку, має бажання еліт, причетних до колишніх злочинів, залишитися при владі, не бути покараними. Для цього фальсифікуються події, ліквідується матеріальні свідчення, докази, забороняється доступ до архівних матеріалів, влаштовуються репресії проти свідків, запроваджується цензура [3].

Конфлікти пам'ятей виникають переважно у суспільствах, які зазнали травматичного досвіду [10]. Тобто, ці конфлікти конструюються травмами, репрезентованими в минулому, і ускладнюються новими, актуальними травмами. У таких суспільствах кожна людина зобов'язана пам'ятати, віддаючи борг попереднім і минулим поколінням.

З іншого боку, Т. Адорно підкреслює, що коли постають питання провини й відповідальності, колективної травми, ми спостерігаємо феномен «послабленої пам'яті», як способу пережити та нейтралізувати травму [1]. Соціальна амнезія ніби періодично розвантажує людину від тягаря минулого, тому і пам'ять, і забування необхідні для народу і окремої людини [9]. Саме тому в СРСР, як і в сучасній Росії, не піднімалися теми репресій, голодомору тощо, а експлуатується в основному тема героїчної боротьби з фашизмом. Тобто, Росія замість впровадження політики подолання важкого минулого, проводить політику міфологічного, фальсифікаційного, пропагандистського характеру. Влада використовує архівні матеріали, пам'ятники та перехоплює ініціативу, гостро критикуючи опонентів. Наприклад, відзначаючи ювілей Перемоги, російська влада різко заперечувала будь-яку можливість критики останньої, аморальність критики Сталіна та недоречність ретельних підрахунків жертв. Тим самим війна перетворилася на травму, що об'єднує націю, адже неоднозначна індивідуальна пам'ять про війну з її трагедіями та біллю йде в історію разом з носіями, а на її місце приходять офіційне трактування подій. Людей же, готових вивчати історію ретельно, як правило, критично мало. Однак, історія потребує

не «анамнестичної солідарності» (Ю. Хабермас), не забуття важкого минулого, а копіткої роботи, спрямованої на його подолання й ствердження свободи слова в історичних дослідженнях. Відновлення ж історичної пам'яті в українському соціально-культурному просторі покликане вибудовувати стратегію взаємодії з тими народами, з якими в минулому ворогували, подолавши історичні міфи та запобігаючи маніпулюванню політиків.

Яскравим прикладом сучасних досліджень «конфліктів пам'ятей» є проект О. Еткінда «Війна пам'яті. Культурна динаміка в Польщі, Росії та Україні», реалізований протягом трьох років (2010-2012 рр.) [17]. Вибір теми обумовлений наявністю низки конфліктів пам'ятей між нашими державами. Тим більше, що, як підкреслювалося вище, у суспільствах перехідного періоду інтерес до проблем пам'яті зростає. Це пов'язано з бажанням дізнатися правду про минуле, зрозуміти, як можна позбавитися тягаря злочинів колишніх режимів, а також зі зростанням інтересу до поняття «колективна пам'ять», до здатності спільнот забувати або пам'ятати.

В контексті теми нашого дослідження важливими є положення О. Еткінда про характер сучасних війн, які не є насильницькими, але мають агресивний характер (це війни «навколо пам'яті про історичне минуле»), та ствердження того, що перед реальними війнами обов'язково відбувається загострення війн пам'яті [17]. Прогноз дослідника здійснився щодо ситуації в Україні: саме у 2012-2013 рр. ми спостерігали навмисне розгортання конфліктів пам'ятей як результат провокаційної політики Кремля, спрямованої на протиставлення Сходу і Заходу України, пам'яті нащадків радянських солдат Другої світової війни та пам'яті нащадків ветеранів УПА. Після чого й розпочалася агресія Росії проти України. Причому О. Еткінд стверджує, що проблеми Донбасу без втручання Росії набули б характеру шахтарських рухів зі страйками та вимогою субсидій (що неодноразово спостерігалось і в історії Європи). Власне, науковець займається сьогодні ресурсним детермінізмом і вважає, що саме природні ресурси визначають політичну культуру в різних країнах в різні часи. Проте зовнішнє втручання, агресія Росії поглинула важливі, глибокі проблеми шахтарського регіону. І сьогодні війна між Росією та Україною – це, у тому числі, і війна за краще минуле: щоб захистити свої уявлення про минуле, люди вбивають один одного в сьогоденні. Щодо впливу сучасної війни на пам'ять та погляд українців на світ, О. Еткінд підкреслює, що це «погляд з окопів»: «Він дуже динамічний, він визнає чарівність націоналізму, але й універсальність руху вперед. Визнає складність цього руху, але і його необхідність» [17].

Таким чином, конфлікти пам'ятей, особливо ті, що загострилися перед або під час російсько-української війни, висувають болюче питання: кого вважати українським героєм?

Логічно, правильно було б ствердити лише одну чітку лінію патріотизму, визнати одних героїв, запропонувати один вектор пам'яті. Але реальне життя набагато складніше. У кожному суспільстві існують діаметрально протилежні групи. Якщо ми прагнемо консолідації України, не можна відкидати одну з точок зору, а необхідно створити такі умови в державі, щоб різні кола співіснували і мали спільний план дій. Власне, формування українця-європеєця сприятиме психологічній інтеграції конфліктів, а більш широка, всеохоплююча українська ідентичність є засобом втілення політики прощення, яка дозволить сприймати минуле як досвід і надбання, а не як тягар.

Підкреслимо, що переосмислення історії є характерним для всіх посткомуністичних країн. В Україні цей процес розпочався пізніше, ніж, наприклад, в країнах Балтії, але викликав гостру реакцію частини громадян. У таких випадках увагу треба спрямувати на пошук спільних цінностей, спільних аксіологічних координат для представників різних груп населення, у тому числі і в героїчному дискурсі, адже українська історія сповнена внутрішніми конфліктами. Акцент на спільному, а не на відмінному, може призвести до консолідації нації.

Розуміючи, що інтерпретація історичних подій в офіційному просторі здатна викликати глибокі конфлікти в соціумі, необхідно ретельно продумувати, як мінімізувати такі конфлікти. При впровадженні державної політики пам'яті необхідно враховувати регіональні особливості. Тривала приналежність окремих частин сучасної України до різних держав в минулому призвела до суттєвих відмінностей ставлення населення різних регіонів до історичних подій, до суттєвих відмінностей у колективній пам'яті. Крім того, маніпулювання фактами й цифрами призводять до мобілізації електорату, з одного боку, і до можливості політичного, соціального протистояння, з іншого.

Наголосимо, що проблеми історичної пам'яті, конфлікти пам'ятей загострюються та виникають під час війн та революцій. Проте, історія будь-якої війни приречена на існування принаймні двох різних інтерпретацій, двох історіографій – переможців та переможеної сторони. Крім того, кожна зі сторін входить у певні коаліції. Саме це програмує майбутні конфлікти пам'ятей та історіографій. В першу чергу – конфлікт між незалежними істориками, для яких головна цінність – історична правда, що ґрунтується на архівних матеріалах, і слугами офіціозу, для яких головне – вірність політичному курсу, а в архівах – мемуари обраних. Проте у істориків повинно бути апріорне прагнення до об'єктивності, до фактів, повинна бути сформована елементарна культура, коректність та критичне мислення. Головним же є відкритість та доступність усіх архівів. Крім пам'яті двох сторін конфлікту, є ще й пам'ять спостерігачів, свідків, пам'ять локальна та регіональна, індивідуальна та колективна, пам'ять жертв та катів, пам'ять чесна, критична і пропагандистська

(сфальсифікована). Таким чином, інтерпретацій може бути декілька, але історичні факти формують прагнення до однозначності. Проблеми можуть виникати тоді, коли влада обирає певні джерела, фальсифікує та міфологізує, заперечує факти. Однак, в умовах демократії існує модель Інститутів національної пам'яті і тому масштабна фальсифікація вже неможлива. Головна мета всіх проєктів пам'яті – шляхом заглиблення в минуле створити прийнятну для всіх пам'ять, а в ім'я майбутнього консенсусу стосовно минулого побудувати сьогодення. Крім того, важливо визначити межу, за якою консенсус щодо історичної пам'яті не потрібен, а суперечки про минуле корисні для суспільства. Сама ж концепція колективної історичної пам'яті потребує уточнень, з'ясування зв'язків між її рівнями. Причому теоретизування може знівелювати ті емоції та відчуття, від яких і залежить пам'ять.

Узагальнюючи, підкреслимо, що конфлікти пам'ятей не можна звести лише до держзамовлення або насильства. Колективна та індивідуальна фальсифікація доповнена небажанням певних людей знати правду. Конфлікти пам'яті можуть виникати і в рамках певної спільноти, сім'ї і навіть у окремої особи. Проблема відображення історичних подій в колективній та індивідуальній пам'яті, проблема взаємовпливу та взаємозв'язку цих видів пам'яті дуже складна, адже, як наголошувалось вище, пам'ять формується в неоднорідному, історичному, фрагментарному просторі суспільства, одночасно деформуючись та адаптуючись до політичних змін, а спогади змінюються від особистого їх сприйняття до планомірного або несвідомого конструювання образів минулого в групах. І це необхідно брати до уваги, враховуючи похибки, викривлення, метаморфози, позаяк «мистецтво пам'яті є найбільш інтригуючим з різновидів інтелектуальної діяльності» [2, с. 129]. Важливо, щоб історики не ставали заручниками політичних подій, інструментами вирішення вузьких партійних завдань, позаяк сьогодні в Україні практично всі політичні сили намагаються маніпулювати історико-культурними питаннями, проблемами пам'яті, визначення пантеону героїв, інтерпретації історичних подій з метою створення відповідних маркерів ідентичності.

Отже, конфлікти пам'ятей, пов'язані з найгострішими питаннями сьогодення, є відображенням як індивідуальної, так і колективної свідомості, і потребують подальшого осягнення у широкому полідисциплінарному науковому дискурсі.

1. Адорно Т. Что значит «проработка пришлого». *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2-3.

2. Йейтс Ф. Искусство памяти. Санкт-Петербург: Фонд поддержки науки и образования "Университетская книга", 1997. 480 с.

3. Мінк Ж., Неймайер Л. Європа та її болісні минувшини. К.: Ніка-Центр, 2009. 272 с.

4. Навіцький У. «Убогі пам'яттю»: як минуле зводить замість та Іншого разом. *Схід – Захід. Історико-культурологічний збірник*. 2009. Вип. 13-14. С. 25-46.
5. Нора П. Проблематика мест памяти. *Франция – память* / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. Санкт-Петербург, 1999. 328 с.
6. Психологическая война. *Википедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0 (in Russian).
7. Рикер П. Память, история, забвение. М.: Изд-во гуманит. лит., 2004. 728 с.
8. Тавокин Е. К вопросу об исторической памяти о Великой Отечественной войне. *Социс*, 2010. № 5. С. 62-66.
9. Тощенко Ж. Историческая память и социология. *Социс*, 1998. № 5. С. 3-6.
10. Троян С., Киридон А. Сучасні «війни пам'ятей» в інформаційному просторі. *IX Міжнародний конгрес українців. Мистецтвознавство. Культурологія. Збірник наукових статей*. К., 2019. С. 513-522.
11. Фуко М. Археология знания. Киев: Ника-центр, 1996. 208 с.
12. Хайдеггер М. Бытие и время. СПб., 2002. 234 с.
13. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. М.: Новое изд-во, 2007. 348 с.
14. Цимбал Т. Буттєвісне укорінення людини. К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2005. 219 с.
15. Цимбал Т. Формування українського пантеону героїв в контексті проблеми консолідації нації. *Українознавчий альманах*. 2018. Випуск 23. С. 81-87.
16. Чупрій Л. Кого пам'ятати? Чи потрібен українцям Пантеон слави? Ч.1. URL: <https://matrix-info.com/2017/05/02/kogo-pam-yataty-chy-potriben-ukrayintsyam-panteon-slavy-ch-1/>
17. Эткинд А. «Перед реальными войнами всегда обостряются войны памяти. URL: <http://novayagazeta.spb.ru/articles/5742/>
5. Nora P. (1999). *Problematika mest pamjati* [The problem of places of memory]. *Francija – pamjat* / P. Nora, M. Ozuf, Zh. de Pjuimezh, M. Vinok, Sankt-Peterburg. 328 s. (in Russian).
6. *Psihologicheskaja vojna* [Psychological warfare]. *Vikipedija*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0 (in Russian).
7. Riker P. (2004). *Pamjat, istorija, zabvenie* [Memory, history, oblivion]. M.: Izdatelstvo gumanitarnoy. literatury. 728 s. (in Russian).
8. Tavokin E. (2010). *K voprosu ob istoricheskoy pamjati o Velikoj Otechestvennoj vojne* [On the question of the historical memory of the Great Patriotic War]. *Socis*, № 5. S. 62-66. (in Russian).
9. Toshhenko Zh. (1998). *Istoricheskaja pamjat i sociologija* [Historical memory and sociology]. *Socis*. № 5. S. 3-6. (in Russian).
10. Troyan S., Kyrydon A. (2019). *Suchasni «viiny pamyatei» v informacijnomu prostori* [Everyday "memory breaks" in the information space]. *IX Mizhnarodnyi kongres ukrainistiv. Mystecztvoznnavstvo. Kulturologia. Zbirnyk naukovyx statei*. Kyiv. S. 513-522. (in Ukrainian).
11. Fuko M. (1996). *Arheologiya znaniya* [Archeology of knowledge]. K.: Nika-centr. 208 s. (in Russian).
12. Hajdegger M. (2002). *Bytie i vremja* [Being and time]. SPb. 234 s. (in Russian).
13. Halbvaks M. (2007). *Socialnye ramki pamjati* [Social framework of memory]. M.: Novee izdatelstvo. 348 s. (in Russian).
14. Cymbal T. (2005). *Buttievisne ukorinennia liudyny* [Being rooted people]. K.: NPU im. M. Dragomanova. 219 s. (in Ukrainian).
15. Cymbal T. (2018). *Formuvannia ukrainskogo panteonu geroiv v konteksti problemy konsolidacii nacii* [Formation of the Ukrainian pantheon of heroes in the context of the problem of consolidation of the nation]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 23. S. 81-87. (in Ukrainian).
16. Chuprij L. *Kogo pamiataty? Chy potriben ukrainciam Panteon slavy?* [Who is there to remember? What do Ukrainians need the Pantheon of Glory?] Ch.1. URL: <https://matrix-info.com/2017/05/02/kogo-pam-yataty-chy-potriben-ukrayintsyam-panteon-slavy-ch-1/> (in Ukrainian).
17. Jetkind A. «Pered realnymi vojnyami vseгда obostrajajutsja vojny pamjati» [“Before real wars, wars of memory always escalate»]. URL: <http://novayagazeta.spb.ru/articles/5742/> (in Russian).

References

1. Adorno T. (2005). *Chto znachit «prorabotka prishlogo»* [What does "study of a newcomer" mean]. *Neprikosnovennyj zapas*. № 2-3. (in Russian).
2. Jeits F. (1997). *Iskusstvo pamjati* [The art of memory]. Sankt-Peterburg: Fond podderzhki nauki i obrazovaniya "Universitetskaja kniga". 480 s. (in Russian).
3. Mink Zh., Nejmajyer L. (2009). *Yevropa ta ii bolisni mynushyny* [Europe and most of the past]. Kyiv: Nika-Centr. 272 s. (in Russian).
4. Naviczkyi U. (2009). «*U bogi pamyatyyu*»: yak mynule zvydyt zamist ta Inshogo razom [“Wretched memory”: as soon as it was done to replace that at once]. *Sxid – Zaxid. Istoryko-kulturologichnyi zbirnyk*. Vyp. 13-14. S. 25-46. (in Ukrainian).